

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ СТОСУНКІВ У 1991-2008 РОКАХ: НАРИС ПРОБЛЕМАТИКИ*

У статті запропоновано бачення польським дослідником складних перипетій українсько-польських відносин у період 1991-2008 років. Автор зазначив, що Польська Республіка прихильно поставилася до проголошення Україною незалежності й виступає на міжнародній арені свого родом «адвокатом» у відстоюванні українських інтересів.

Ключові слова: незалежність, польсько-українські відносини, співпраця.

В статье изложено видение польским исследователем сложных процессов украинско-польских отношений в период 1991-2008 годов. Автор отметил, что Польская Республика положительно восприняла провозглашение Украиной независимости и выступает на международной арене своего рода «адвокатом» в отстаивании украинских интересов.

Ключевые слова: независимость, польско-украинские отношения, сотрудничество.

The vision of Ukrainian-Polish relations complex processes in the period of 1991-2008 is given in the article by a Polish researcher. The author has noted that the Polish Republic positively received the declaration of Ukraine independence and plays a part on international scene of some sort of «advocate» in the Ukrainian interests' assertion.

Key words: independence, Ukrainian-Polish relations, collaboration.

Розпад Радянського Союзу спричинив ліквідацію двополярної системи, на яку спиралися попередні міжнародні відносини. Виникнення нових держав змінило політичну мапу Європи. В новій геополітичній конфігурації для відродженої Третьої Речі Посполитої мало проголошення незалежності України. Сталося це 24 серпня 1991 року (відразу по московському путчу Янаєва) проголошенням українським парламентом Акту незалежності [1, с. 174], який згодом був підтверджений загальнонародним референдумом 1 грудня 1991 року. Вже наступного дня, тобто 2 грудні 1991 року, Польща, як перша держава у світі, офіційно визнала незалежність України, підтвердивши попередні рішення Сейму і Сенату Польської Республіки кінця серпня 1991 року, які схвально привітали український Акт про незалежність [2, поз. 205]. Належить підкреслити, що відразу по прийняттю українським парламентом Акту про незалежність обидві держави нав'язали quasi-дипломатичні стосунки в особі спеціальних посланців (Я. Козакевича з польського боку, Т. Старака з українського боку), згодом доведені до рангу дипломатичного.

Визнання Польщею незалежності України було не тільки важливим політичним актом, але також початком дороги до підписання між двома державами «Договору між Польською Респуб-

лікою і Україною про добросусідство, дружні стосунки і співпрацю». Той договір підписаний у Варшаві 18 травня 1992 р. становив фундамент польсько-українського стратегічного партнерства. Не дивлячись на те, що поняття стратегічного партнерства з'явилося лише в 1996 році за позаурядової ініціативи, тобто в меморандумі Руху ста і Народного руху України і було підтримано урядами двох країн [3, с. 161-162; 4, с. 221; 5, с. 129], то однак було своєрідним підтвердженням попередньої польсько-української співпраці, опертої на вказаний трактат. Адже в 21-й статті трактату окреслено мету і засади формування взаємних стосунків у царині політичної, господарської, військової, екологічної, культурної, наукової, гуманістичної співпраці, захисту національних меншин, опертих на ниву взаємної безпеки, непорушності кордонів, дотримання Хартії Об'єднаних Націй, Заключного акту Конференції з безпеки і співпраці у Європі, Паризької карти для нової Європи та інших документів європейської співпраці [6, поз. 573].

Дорога до підписання польсько-українського Договору для двох країн не була легкою [7]. Польща, яка вже в 1989 році визначилася із вибором прозахідної політичної стратегії, а в час підписання Договору з Україною була державою, пов'язаною з Європейським Союзом (16 грудня

1991 р.), віддавала собі звіт щодо геополітичного значення незалежної України, яке Збігнев Бжезінський характеризував «геополітичним стержнем», написавши між іншим «...само існування незалежної української держави допомагало змінювати Росію... Втрата незалежності Україною мала би натомість консеквенцію для Центрально-Східної Європи, перетворюючи Польщу в геополітичний стержень на східному кордоні об'єднаної Європи» [8, с. 56]. Для Польщі ж незалежна Україна становить своєрідний буфер, що відділяє Росію від Польщі і Європи, а по тому відводить всякі можливі загрози з боку Росії і є «стратегічним ключем не тільки для безпеки Польщі, але і всієї Європи» [7, с. 33-34]. Тому видається слушною теза, що у польсько-українському зближенні детермінуючу роль відіграв геополітичний чинник.

Україна натомість отримала незалежність, не маючи державницьких традицій, успадкувавши державні інституції по радянській імперії з єдиною легальною комуністичною партією і кількома незалежними дисидентськими угрупованнями [7, с. 36-38], була у фазі розбудови внутрішніх демократичних структур. У царині закордонної політики викристалізувалися загалом 4 концепції: так звана концепція нейтральності (доктрина Д. Павличка); концепція «урівноважених інтересів», зорієнтована на співпрацю зі східними, західними та південними країнами; євроатлантична концепція, тобто відкритості на Захід; також концепція євроазійська, з проголошенням реінтеграції пострадянських засад [9, с. 110]. Однак, жодна з тих концепцій не отримала реалізації, та однак постійні українсько-російські суперечки і пошук союзника, що підтримав би Україну, звернули увагу першого президента України Леоніда Кравчука на Польщу. Розраховував він тільки на зацікавлення Польщі українсько-російськими проблемами, але також на допомогу в трансформації України з держави пострадянської в центральноєвропейську. Тим часом у польській східній політиці домінувала концепція двовекторності, що полягала з одного боку на «добрих» стосунках із Москвою, з іншого – також на встановленні контактів із колишніми радянськими республіками. Коли відбувся розвал СРСР і поволі втрачалася необхідність збереження політики двовекторності, Польща відкрилася для України, не включаючись однак в українсько-російські суперечки, тим паче, що ще знаходилися на польських теренах російські війська. З іншого боку обережність стосовно України була обумовлена болісною історією, однак це питання біло відкладене на пізніший час [9, с. 27].

Польсько-український договір був безперечно істотним елементом у геостратегічному вимірі двох держав [5, с. 131]. Для Польщі означав зміцнення незалежності України, можливість спрямування її у напрямку Європи, а одночасно віддалення її від Росії. Україна натомість бачила

Польщу в ролі посла на своєму шляху до Європи, а також трактувала Договір як альтернативу та зміцнення своїх позицій у стосунках з Росією. Його підписання було детерміноване тогочасним станом стосунків двох держав з Росією. Свідчить про це хоч би факт відтягування терміну підписання того Договору польською стороною, яка від весни 1992 року провадила переговори з Росією у справі терміну виведення російського війська з Польщі. Були побоювання, що підписання Договору з Україною може зробити жорсткою позицію Росії у тій справі. Остаточо по дискусії між президентом Валенсою та прем'єром Олішевським та внаслідок зусиль української дипломатії вирішено, що Договір з Україною буде підписаний перед Договором з Росією (22 травня 1992 р.).

Перший етап реалізації та міжнародної імплементації польсько-українського Договору прийшовся на період двох каденцій президентів незалежних держав: Леха Валенси в Польщі (1990-1995), Леоніда Кравчука в Україні (1991-1994). У той період дві держави уклали не тільки низку договорів, угод, протоколів і конвенцій стосовно різних напрямів співпраці, але також створили Консультативний комітет президентів Польської Республіки і України (12.01.1993), метою якого було підтримання постійного діалогу і стимулювання розвитку взаємних стосунків. На міжнародній арені Україна, при підтримці Польщі, стала членом багатьох міжнародних організацій. У 1992 році була прийнята до Конференції з безпеки і співпраці в Європі, а в Києві відкрито Представництво ООН. У 1994 році була прийнята до Ради Північноатлантичної співпраці, Міжнародного валютного фонду і Світового банку. В 1995 році стала членом Ради Європи. Раніше, дець в лютому 1994 року як перша держава приєдналася до програми НАТО – Партнерство заради миру, також у червні 1994 року підписала «Угоду про партнерство і співпрацю» з ЄС [10, с. 111].

Але, окрім активної підтримки Польщею України, можна також зауважити стриманість польської сторони, для якої тоді пріоритетом політики в галузі безпеки стала приналежність до НАТО. З цієї причини не отримала прихильності Польщі ініціатива президента Л. Кравчука, спрямована на приєднання до Вишеградської групи і перетворення її на четвірку, як і створення центральноєвропейської сфери стабільності і безпеки (так званий план Л. Кравчука у 1992-1993 рр.), що виконувала би роль містка між Західною Європою і Росією [4, с. 220-221]. У той час мало місце також охолодження польсько-українських переговорів (на зламі 1993/1994 рр.), спричинених шпигунським скандалом навколо Анатолія Лисенка та підписанням Польщею контрверсійного Договору з Росією стосовно будівництва газогону, що оминав територію України. Те друге питання трактувалося Україною як утиск її національних інтересів.

На хвилі українського невдоволення Москва проголосила, що трактує Україну «близьким зарубіжжям», підпорядкованим російському впливу. Одночасно російська сторона «офіційно» поінформувала українську сторону, нібито Польща запропонувала їй відмовитися від підтримки незалежності України в обмін на підтримку входження Росії до НАТО [7, с. 172].

Наслідком тих подій став візит міністра закордонних справ України Анатолія Зленка до Варшави у березні 1994 року, який безперечно обумовив потепління польсько-українських відносин. А. Зленко, дякуючи Польщі за підтримку незалежності України, виголосив також пріоритети міжнародної політики України стосовно економічної і політичної інтеграції з Європою. Підсумком його Варшавського візиту стало підписання «Декларації про засади розвитку польсько-українського партнерства», в яких появилось поняття «тісного партнерства» [4, с. 221]. Із тогочасних геополітичних позицій України, коли Росія декларувала ворожість щодо України, а США з огляду не невирішеність проблеми ядерної зброї в Україні дотримуючись політики «Russia first», партнерство з Польщею легітимізувало Україну на міжнародній арені.

Як і раніше Україна презентувала негативне бачення стосовно питання розширення НАТО за рахунок держав Центрально-Східної Європи, оскільки побоювалася, що після вступу Польщі, Чехословаччини і Угорщини, стане буферною державою між Росією і НАТО, однак її голос в умовах складних взаємин із Заходом, навіть ізоляції, був тоді недостатньо вагомим. Належить підкреслити, що багато західних оглядачів української внутрішньої (відсутність реформ, криза) і зовнішньої політики прогнозували розпад України на 2 окремі держави: проєвропейську Західну Україну і проросійську Східну, навіть «деякі російські політичні кола вважали, що Польща в такій ситуації могла би шукати зближення із західною частиною України» [11, с. 146]. У той період також у Польщі появилася група політиків, так званих «неореалістів», які вважали, що Польща повинна припинити активну політику підтримки пострадянських держав на користь добрих стосунків «з тогочасною Росією» [12, с. 52].

Польсько-українські стосунки вступили в нову більш динамічну фазу розвитку за часів президентства Леоніда Кучми в Україні (від осені 1994 до осені 2004 р.) і Александра Квасневського в Польщі (1995-2005). Того нового відкриття польсько-українських відносин не передбачала загалом виборча компанія Л. Кучми, оскільки його програма концентрувалася на покращенні економічної ситуації в Україні і розбудові добрих стосунків з Росією. Тому спочатку польсько-українські відносини були «замороженими». Однак, його візит до Польщі у січні 1995 році не підтвердив побоювань поляків щодо покращення

українсько-російських стосунків за рахунок Польщі, скоріше навпаки, він був намаганням пожвавити польсько-українську взаємодію, особливо транскордонну співпрацю. В результаті пришвидшилася діяльність в Єврорегіоні Карпат, проголошеного ще в 1993 році, створено у 1995 році новий Єврорегіон Буг, відновлено діяльність Консультативного комітету президентів двох держав. Безперечно Л. Кучма під час свого варшавського візиту дав зрозуміти, що Польща в ролі «посередника» на шляху України до Європи небагато може запропонувати, особливо у питанні економічної допомоги, однак вона може допомогти намаганням України отримати допомогу Заходу і нормалізувати стосунки з Росією, аби не підпасти під вплив Росії [13, с. 210]. Для польської сторони то був важливий сигнал, що Україна хоче мати не тільки добрі стосунки із Заходом та Сходом, але також із Польщею. Таким чином, після приходу на пост президента А. Квасневського пожвавилися двосторонні контакти, в результаті яких наступив ренесанс польсько-українських стосунків. Наперекір твердженню Кучми, Польща стала не стільки «посередником» – до чого прагнув раніше Кравчук – скоріше адвокатом України в Європі, а взаємні стосунки почали називати терміном «стратегічне партнерство».

Перелом у двосторонніх стосунках наступив у 1996 році. Тоді Київ несподівано змінив своє бачення відносно розширення НАТО за рахунок держав Варшавського договору і почав підкреслювати, що вступ Польщі до НАТО відіграє позитивну роль у формуванні безпеки в Центрально-Східній Європі та для України, й одночасно прагнув підтримки для європейських устремлінь України [3, с. 162]. Коли той новий проєвропейський курс української політики був підтверджений під час червеневого візиту Л. Кучми до Варшави (1996), тоді важливим завданням польської політики стало стимулювання співпраці України з Польщею і Європою. Проявом цього стали слова тогочасного міністра закордонних справ Польщі Даріуша Росатега, який ще 9 травня 1996 року сказав: «Незалежність України трактуємо як один з істотних елементів гарантії безпеки Польщі і європейської стабільності» [3, с. 162]. Наслідком цих подій стала підтримка членства України в Центральноевропейській ініціативі і участь президента Кучми в засіданні тієї організації в Ланцуті (1996), що вважалося символічним включенням України до Центральної Європи. В результаті змінилося тоді бачення України Заходом і у США, про що свідчила, між іншим, міжнародна фінансова допомога. Зацікавленість США польсько-українською співпрацею проявилася в створенні у 1998 році фонду Польсько-Американсько-Українська ініціатива співпраці. В той же рік відкрито в Києві Польський інститут (1998).

Інтенсивність польсько-українських контактів на різних щаблях сприяла також розвиткові взаємної господарської співпраці. Після 1995 року виросла динаміка торгівельного обороту, що було наслідком багатьох урядових домовленостей, також угоди про безвізовий режим (25.06.1996), яка була втілена в життя 8 вересня 1997 р., та відкриття нового прикордонного переходу Корчова-Краковець в 1998 році [14, с. 14]. Господарському обміну сприяли чисельні ініціативи: Економічний форум Польща-Схід у Криничі, Польсько-Український господарчий з'їзд у Жешуві (травень 1998 р.), торгові виставки у Кросні і Львові. До подолання багатьох перепон, що затrudняли господарські співпрацю, а також підготовці Україні вступити до ВТО і СЕФТА мав слугувати спільний Меморандум про заходи по лібералізації торгівлі між Польщею і Україною (1997 р.). Інтенсифікація господарської співпраці була наслідком візиту прем'єра Влодзімежа Цімошевича до Києва в жовтні 1996 року, під час якого порушено також питання щодо будівництва комунікаційної мережі Одеса – Броди – Гданськ (залізниця і трубопровід), що дозволив би транспортувати каспійські нафту (відтинок Одеса–Броди побудовано в 2001 р.), однак ще бракує відтинку між Бровами і Польщею. Гальмування цієї господарської польсько-української кон'юнктури наступило під кінець 1998 року внаслідок кризи на російському ринку, що спричинила господарську кризу в Україні [13, с. 220-221].

На хвилі сприятливого розгортання польсько-української політичної співпраці важкими були проблеми минулої. Свідчить про те реакція на відновлення в 1991 році за ініціативи Яна Павла II католицької метрополії у Львові (заблоковано урочисте прибуття кардинала Мар'яна Яворського) і греко-католицької перемишльсько-варшавської метрополії в Перемишлі, а також гучна суперечка щодо уніатської кафедри в Перемишлі (справа костелу кармелітів).

Цю важку і зазвичай згадувану в політичних рішеннях проблему національної пам'яті підняв А. Квасневський під час візиту до Києва у травні 1997 року. Її наслідком була «Спільна заява президентів Польської Республіки і України про порозуміння і примирення» (27.05.1997). В її преамбулі мовилося між іншим: «Дорога до справжньої дружби веде **передусім** через правду і взаємне порозуміння. Розуміємо, що жодна мета не може бути виправданням злочинів, насильства і застосування загальної відповідальності. Одночасно пам'ятаємо, що викликані вони були незалежними від поляків і українців обставинами також через недемократичні політичні системи, нав'язані нашим народам проти їх волі. Вшановуємо невинно-замордованих, полеглих і примусово переселених поляків і українців. Засуджуємо виконавців їх митарств. Одночасно виражаємо подяку всім, хто впродовж тих важких років працювали на користь зближення наших

народів. Сучасні Польща і Україна є державами суверенними, добрими сусідами і стратегічними партнерами. Для того настільки важливим є подолання гіркоти, що залишилася у пам'яті багатьох поляків і українців. До того схилиє нас не тільки дотримання демократичних цінностей, повага прав людини, основних засад і норм міжнародного права, також бажання бачити Польщу і Україну в єдиній Європі».

Якщо ця преамбула викликала хвилю дискусій навколо найбільш важливих питань минулої (Волинська трагедія, акція «Вісла», цвинтар львівських Орлят) по обидва боки кордону, то однак діяльність офіційної влади була зосереджена на проблемі пам'ятних місць жертв війни і репресій. У виступі в сеймі 5 березня 1998 року тогочасний міністр закордонних справ Броніслав Геремек сказав: «Хочемо створити якнайкращий клімат у стосунках польсько-українських, подолавши болісну спадщину минулого. У зв'язку з тим будемо послідовно прагнути до впорядкування питань пов'язаних з охороною та відзначення місць пам'яті і спочинку жертв війни і репресій. Очікуємо також таких дій з боку української влади» [3, с. 163].

Незабаром по тому, в листопаді 1998 року український уряд створив Державну міжвідомчу комісію у справах жертв війни і політичних репресій, яка спільно з польською Радою збереження пам'яті війн і страждань, починаючи з 1999 року розпочали реалізацію міжнародного договору «Про охорону місць пам'яті і захоронення жертв війни і політичних репресій» (1994). Реальним ефектом тої діяльності було відкриття (17.09.1999) цвинтаря польським офіцерам, замордованим у Харкові, відновлення і підготовка цвинтаря львівських Орлят, якого відкриття внаслідок спротиву місцевої влади Львова відбулося тільки в 2005 році [7, с. 190]. У 60-ту річницю волинської трагедії 2003 року відкрито пам'ятник поєднання «Пам'ять – Жалоба – Єдність» в Павлівці, а у 65-ту річницю винищення 14 дивізії СС Галичина близько 1 000 мешканців Гути Пеняцької (28 лютого 1944 р.) мали місце урочистості, поєднані з відкриттям пам'ятника. Натомість, у 2006 році відкрито цвинтар замордованим українцям у Павлокомі (поблизу Динова).

У 1999 році, коли Польща стала членом НАТО, загальна безпека України не була забезпечена. Дійсно у 1994 році Україна підписала програму Партнерство заради миру, але вона не була реалізована на практиці. Також за ініціативи Л. Кучми в 1995 році був підписаний з НАТО індивідуальний документ, що визначив місце України в тій програмі. На цій підставі українські підрозділи брали участь в операціях: SFOR (завершеній 2.12.2005), IFOR в Боснії і Герцеговині (1995-1996) та KFOR (від 1999 р.). Коли НАТО підняло питання стосовно узаконення стосунків із Росією (підписано 27.05.1997 в Парижі), тоді ж за підтримки Польщі дійшло до

подібних кроків стосовно України («Карта про особливе партнерство НАТО з Україною», підписана 9 липня 1997 р. в Мадриді) [15, с. 354-355].

Зближення України та НАТО обумовило створення в 1998 році польсько-українського батальйону Полукрбат у Перемишлі, задіяного пізніше до виконання миротворчої місії в Косово (від 2000 р.) [16, с. 333, 343; 17, с. 145-150].

Належить підкреслити, що після підписання мадридської карти, Україна в жовтні 1997 року в рамках своєї політики багатовекторності здійснила спроби створення нового регіонального угруповання, званого ГУУАМ (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова), метою якого було з одного боку зменшити політичні впливи Росії, з іншого зміцнити безпеку України без опори на НАТО [15, с. 359].

У другу президентську каденцію Леоніда Кучми під кінець 2000 року політична ситуація в Україні набула важливих нюансів. Смерть журналіста інтернетгазети «Українська правда» Георгія Гонгадзе значно збурила внутрішньополітичну кризу, викликану недостатньою демократизацією. Проявився вплив кланів, а ще більше політично-бізнесових груп, які підпорядковували собі найвагоміші політичні партії і реальні впливи на політику держави. Окрім того, боротьба між кланами (головно дніпропетровським і донецьким) на тлі контролю різних сфер господарського життя підштовхувала до взаємних розправ (наприклад, від замаху загинув у 1995 році лідер донецького клану Ахат Брахім), також політиків (у 1996 році загинув Євген Щербань). Та неформальна олігархічно-кланова система розвинулася ще при першій каденції президента Л. Кучми, а до його висування на другу каденцію власної партії «Демократичний союз» долучилася група «олігархів» Олександра Волкова [18, с. 337-340]. По вбивстві Гонгадзе, коли майор Микола Мельниченко, колишній офіцер президентської охорони, втік до США і обнародував плівки, що відтворювали різноманітні розмови президента, які засвідчували відношення Л. Кучми до смерті опозиційного журналіста, активізувалася українська опозиція. Вона організувала комітет «Україна без Кучми», підтриманий молодіжним угрупованням «За правду», і під час численних демонстрацій, що тривали від грудня 2000 року до кінця квітня 2001 року, вимагала відставки Л. Кучми і проведення неупередженого слідства [19, с. 246].

Тоді ж виявилось, що попередній курс української політики «був опертий на крихкий ґрунт, а багатовекторність надає вигідне алібі, яке дозволяло українській еліті виконувати карколомні викрутаси, мотивуючи їх власним, найчастіше невідкладним інтересом» [19, с. 248]. Про те, президент Л. Кучма «перечекав» ту ситуацію, відкидаючи всілякі звинувачення, та ситуація все ж спричинила відставку двох високопоставлених чиновників силових структур (між іншим Юрія

Кравченка), але також – під тиском «олігархів» – тогочасного прозахідного і прореформаторського прем'єра Віктора Ющенка і його уряду (29.04.2001). У новоствореному уряді Анатолія Кінаха міністром закордонних справ став Анатолій Зленко (змінив проєвропейського Бориса Тарасюка), який розпочав зміцнювати стосунки з Росією, а «стратегічне партнерство» з Польщею замінив «добросусідськими стосунками» [3, с. 243].

На Заході, як і в Польщі, із занепокоєнням відслідковували події в Україні. Президент Александр Квасневський, що мав добрі стосунки з Л. Кучмою, намагаючись зарадити тій ситуації, в березні 2001 року організував у Казиміжі Дольному дві зустрічі: одну з президентом Л. Кучмою, другу з делегацією української опозиції. Велася розмова про «способи вирішення політичної кризи в демократичний спосіб і виражено надію щодо дальшого розвитку відносин і їх можливі варіанти для України» [3, с. 244]. Натомість, за наполяганням української демократії, в червні 2001 року відбулася друга зустріч президентів Польщі та України в Ланцуті, під час якої Польща підтримала попередній політичний курс, проваджений Україною.

Однак незабаром, у квітні 2002 року майор М. Мельниченко продемонстрував чергові плівки з кабінету Л. Кучми, з яких виходило, що український президент не дотримувався ембарго ООН і дозволив продаж до Іраку антиракетної оборонної системи «Кольчуга». Після підтвердження автентичності тих плівок американськими експертами той факт спричинив міжнародну ізоляцію Л. Кучми, навіть відмову США від надання частини обіцяної фінансової допомоги народному господарству України [15, с. 359]. Натомість, від середини вересня 2002 року в Києві і в багатьох інших містах України відновилися гучні антипрезидентські протести, під гаслом «Вставай Україно!» Кульмінацією тієї ситуації стала відсутність запрошення для Л. Кучми на самміт НАТО в Празі 22 листопада 2002 року (хоч на нього Л. Кучма приїхав, але був проігнорований), на якому презентовано новий план діяльності, що мав на меті підготувати Україну до членства в НАТО. Окрім того, справа українського озброєння, як і внутрішньої ситуації України була включена в порядок денний засідання Ради Європи. В прийнятій 29 січня 2004 року ухвалі Парламентським об'єднанням Ради Європи попереджено Україну про можливе виключення з числа членів, якщо українська влада буде надалі схилитися до проведенням політичних реформ неконституційними методами та не гарантуватиме вільних і рівноправних президентських виборів.

Політична криза і її негативний вплив на міжнародний імідж України не сприяли виконанню Польщею ролі партнера і адвоката у контактах з НАТО і Європейським Союзом. Варшава хоч і виражала занепокоєння внутрішньою ситуацією в Україні і її «поворотові» від Європи, однак не

намагалася відмовлятися від «стратегічного партнерства». Ще перед самітом НАТО у Празі було організовано у Варшаві (15.10.2002) міжнародну конференцію «Україна в Європі» за участю президентів Польщі, України, Швеції, лідерів головних політичних сил Польщі та України, високопоставлених представників Європейського Союзу і НАТО, в тому числі Солани. Та конференція, де українська сторона презентувала своє бажання і очікування стосовно Європейського Союзу і НАТО, безперечно знизила напруження у стосунках України із Заходом, а також внутрішньо українських проблем по лінії: президент – опозиція.

У тій ситуації під кінець 2002 року Польща запропонувала Європейському Союзу в формі *non-paper* концепцію щодо стратегії координації додаткових заходів у східному регіоні, які залежали би від ступеня зацікавленості тих держав у європейській інтеграції. Її розгорнуту версію у програмі ЄС презентував міністр закордонних справ Влодзімеж Цімошевич у лютому 2003 року. Була то модернізована попередня концепція Польщі від 1998 року, запропонована тогочасним міністром закордонних справ Броніславом Геремком, під час презентації Польщею акцесійних пропозицій [4, с. 225-226]. На жаль, ті проекти, направлені на підтримку інтересів України, не були реалізовані.

Під кінець 2002 року, в процесі триваючих виступів, опозиційні сили в Україні розпочали підготовку до чергових президентських виборів, термін яких приходився на осінь 2004 року. У березні 2003 року відбувся конгрес Всеукраїнського зібрання об'єднаної опозиції за участю Віктора Ющенка і Юлії Тимошенко, політиків, які презентували проєвропейську орієнтацію і декларували здійснення інституціональних програм реформ. Натомість, президент Кучма – в той період – продовжував балансування між Росією і Європою. Одночасно по мірі наближення терміну президентських виборів, щораз більше зав'язував стосунки з Москвою. У лютому 2003 року він за рекомендацією президента Путіна був обраний головою Ради співпраці СНД, а у вересні коментуючи чергову ініціативу ЄС «Розширення Європи» (з березня 2003 р.) стверджував, що «українцям досить очікувати на лаві записних» [19, с. 261]. Пізніше по входженню Польщі до ЄС (1.05.2004), коли Польща виступила в Брюсселі зі зверненням, аби Європейський Союз запропонував Україні перспективи членства, Європейська Комісія відповіла новим документом про «Європейську політику сусідства», обіцяючи Україні статус партнерства. У відповідь, президент Кучма 15 липня 2004 року наказав вилучити з оборонної доктрини України формулювання, де йшлося про те, що стратегічною метою України є членство в Європейському Союзі та НАТО [19, с. 261-262]. Одночасно в українській внутрішній політиці наступив процес скасування ліцензій опозиційним

медіа, що знайшло відображення в резолюції Європейського Парламенту, яка виражала занепокоєння ситуацією стосовно медіа в Україні.

Апогею політична криза в Україні набула під час президентських виборів восени 2004 року. Безкомпромісна виборча компанія (також із парламентської трибуни) точилася між головними кандидатами: найпопулярнішим політиком Віктором Ющенко, лідером опозиційної «Нашої України», та тогочасним прем'єром Віктором Януковичем, лідером Партії регіонів, підтриманим представниками влади, президентом Кучмою та кланами: донецьким, дніпропетровським, київським [20, с. 8, 9]. Після першого туру виборів, що відбулися 31 жовтня, за оцінками оглядачів жоден з кандидатів не набрав більшості, але переміг Віктор Ющенко (39,87 % голосів), випередивши на 0,55 % Віктора Януковича (39,32 % голосів). Натомість, в другому турі виборів (21.11.2004), за рішенням Центральної виборчої комісії від 24 листопада, прийнятому при декількох голосах проти, проголошено «перемогу» Віктора Януковича (49,46 % голосів) із 3 % перевагою над Віктором Ющенко. Той факт спричинив численні протести на зловживання виборами, влада багатьох головних міст Західної України відмовилася визнавати результати виборів, у центрі Києва розпочалися маніфестації, пікетування урядових споруд, а на майдані Незалежності вже від другого туру виборів збиралося все більше число прихильників В. Ющенка. Занепокоєння перебігом виборів висловили США, ЄС, НАТО, ОБСЄ. В тій ситуації лідери опозиції закликали спільноту до непокори, внаслідок чого акція громадської непокори поширилася на Західній Україні і отримала назву «помаранчевої революції». Одночасно звернулися з «Відозвою до парламентів і народів всіх країн світу» про «підтримку прагнень українського народу, підтримку його прагнень до демократії» [21, с. 352]. 23 листопада, під час скликаного за ініціативи опозиційних депутатів засідання парламенту, бойкотованого урядовою більшістю, В. Ющенко склав президентську присягу. Події «помаранчевої революції» також розбурхали Польщу, де на вуличних зібраннях, маршах, концертах виражали солідарність з Україною. «Помаранчеві» отримали підтримку всіх польських політичних угруповань, сейму і уряду Польської Республіки, а на майдані появився колишній президент Польщі Лех Валенса – лідер «Солідарності», Лех Качинський – президент Варшави, не кажучи про численні «мандрівки» польських студентів. Українська влада хоч допускала силовий варіант, але не зважилася на оголошення військового стану. Остаточню Верховний суд України 3 грудня 2004 року розглянув численні протести і не визнав другий тур виборів, а Центральна виборча комісія призначила нову дату голосування на 26 грудня 2004 року.

Але ті події відбулися після завершення другого туру засідання українського «круглого столу»

(26.11.2004 – 6.12.2004), ідея якого появилася у момент, коли президент Кучма попросив про висвітлення і допомогу в розв'язанні конфлікту президентів Польщі та Литви. З огляду на факт залучення міжнародного чинника у «помаранчеву революцію» формула «круглого столу» набула характеру, коли за ним засідали: президент Л. Кучма, два головних суперника українських виборів (В. Ющенко і В. Янукович), голова Верховної ради Володимир Литвин, президент Республіки Польща Александр Квасневський, президент Литви Адамкус, представник ЄС Хавер Солана, генеральний секретар ОБСЄ Ян Кубіч та керівник Російської державної думи Борис Гризлов. Після трьох раундів переговорів досягнуто компромісу. Представники влади погодилися на повторний тур президентських виборів на підставі зміненого виборчого законодавства в заміну на підтримку опозицією змін до конституції, що значно обмежувало повноваження президента. Змінено також склад Центральної виборчої комісії, а прем'єр Янукович пішов у відпустку. Внаслідок того порозуміння опозиція припинила пікетування урядових споруд і закликала до завершення протестів на майдані за винятком «помаранчевого містечка». Належить підкреслити активність президента А. Квасневського в тих українських умовах, а особливо у подоланні попередньої стриманої позиції ЄС, про яку пізніше міністр закордонних справ Адам Даніель Ротфельд писав: «Західна Європа оцінювала свого часу кризу в Україні категоріями правної казуїстики, а була то криза політична. Тому вимагала політичного розв'язання» [19, с. 281].

Внаслідок повторного туру українських виборів президентом став Віктор Ющенко, набравши 51,99 % голосів (В. Янукович 44,2 % голосів). Перемогу допомогла здобути про-європейська орієнтація В. Ющенка над євроазійською орієнтацією В. Януковича. Новий президент під час численних візитів до країн Західної Європи (січень-лютий 2005 р.) декларував, що Україна пориває з попередньою політикою «багатовекторності», а пріоритетом української політики буде набуття членства в ЄС та НАТО. Закликав надати Україні «сигнал щодо європейських перспектив» [19, с. 290]. Відповідь ЄС була без зволікань. Уже 21 лютого 2005 року був підписаний «План дій для України» (на 3 роки), за яким українська сторона зобов'язувалася демократизувати урядові структури, лібералізувати і юридично урегулювати господарчу сферу згідно зі стандартами ЄС, було запроваджено спеціальний проект Tacis, що продовжував європейську політику сусідства від 2003 року та програму сусідства Interreg для Польщі, України і Білорусі. Україна отримала також обіцянку щодо членства у ВТО і визнання країною з ринковою економікою. Починаючи з квітня 2005 року, Україна розпочала інтенсивний діалог з НАТО стосовно питання членства. Належить підкреслити, що Польща, як

член ЄС, енергійно підтримувала зусилля президента Ющенка і працювала, «аби викристалізація Східного напрямку політики сусідства ЄС наближувала охоплені нею держави, ніж прирікала їх на роль вічних партнерів».

Коли в Польщі внаслідок парламентських і президентських виборів (осінь 2005 р.) змінилася розстановка політичних сил і президентом Польської Республіки став Лех Качинський, у внутрішніх стосунках України наступив поступовий спад «помаранчевої революції». Відставка прем'єра Юлії Тимошенко (8.09.2005) і значні розбіжності у «помаранчевому» таборі, програні парламентські вибори (березень 2006 р.), у яких перемогла партія регіонів (хоч не набула більшості), «перехідний» уряд Юрія Єханурова (вересень 2005 – серпень 2006 р.) і зрештою прихід уряду Віктора Януковича (4.08.2006) засвідчили, що українська демократія знову вийшла на дорогу балансування між Брюсселем і Москвою. Щоправда В. Янукович перед виконанням функцій прем'єра підписав так званий Універсал національної єдності, в якому зобов'язався керуватися пріоритетами і стандартами політики президента, в тому числі втіленням євроатлантичних прагнень України і дотриманням статусу української мови як єдиної державної, однак відмова від тих обіцянок ставала все більш очевидною. Серед частини політиків проявилася тоді негативне ставлення до проєвропейської і особливо до проатлантичної політики президента Ющенка. Характерним сигналом цього були демонстрації (2006 р.) проти запланованих маневрів НАТО на Чорному морі, наслідком яких було замороження роботи над «Планом діяльності», що мав привести Україну в НАТО [19, с. 290]. У той період політика Польщі стосовно України відповідала опрацьованій ЄС політиці, намагалася продовжувати підтримку курсу президента Ющенка. Президент Л. Качинський, із позицій свого попередника А. Квасневського, утримував добрі стосунки з президентом України, принагідно підтримував не тільки польсько-українські ініціативи співпраці (Євро 2012, але й продовжував роль адвоката України на міжнародній арені, а також східної політики ЄС і НАТО.

Восени 2007 року в Польщі і в Україні відбулися позачергові парламентські вибори. В їх результаті в Польщі був створений коаліційний уряд (ПО-ПСЛ) Дональда Туска, в Україні теж коаліційний уряд (блок Юлії Тимошенко і Наша Україна з Народною самообороною) Юлії Тимошенко (18.12.2007). Прихід двох урядів збігся в часі з входженням Польщі до Шенгенської зони 31 грудня 2007 року. Починаючи з 1 січня 2008 року, українські громадяни, що бажали перетнути кордон ЄС, якої став із 2004 року польсько-український кордон, змушені були оплачувати отримання шенгенської візи. Щоправда польські громадяни й надалі перетинали український кордон без віз, але українська сторона пригадала

польській владі про свого часу непідписану угоду щодо малого прикордонного руху, а також пригадала ЄС, яка попередньо обіцяла, що по мірі розширення Шенгенської зони відбудеться для українців полегшення візового питання [22, с. 21]. У кінці кінців угода про малий прикордонний рух була підписана у березні 2008 року під час візиту прем'єра Д. Туска в Київ і вступила в дію з липня 2009 року, а питання полегшення з ЄС візових проблем затихло.

Під час візиту прем'єра Д. Туска в Київ, хоч він підкреслив продовження політики стратегічного польсько-українського партнерства, однак пам'ятаємо факт його попереднього візиту до Москви (січень 2008 р.). Коли Д. Туск провадив розмови у Москві, в Польщі і Україні звучали голоси критики. Перший президент України Леонід Кравчук сказав: «Уперше від часу набуття Україною незалежності маємо враження, що поляки не є з нами щирі. Виглядає на те, що кардинально змінилася політика», яку Александр Квасневський прокоментував: «Великі стратегії будують великі політики, а не торгівці, що рахують кожну копійку, щоби зайшовся баланс. Скажу ширше: зараз повинні ми більше давати ніж отримувати, бо поклали на велику ставку» [23, с. 14]. Натомість, на переконання професора Богдана Осадчука «Дональд Туск програв Україну, яка була ключовим елементом польської політики. Тепер по виборах у Києві очікували на його приїзд. Але він вибрав іншу дорогу... Не повинен він шукати прихильності Росії коштом України...» [24, с. 4]. Також – видається, – що уряд Ю. Тимошенко переглянув українську політику стосовно Польщі, бо перемогли підходи, що «польської підтримки немає чого просити, коли і так поляки мають бути в цім зацікавлені» [25, с. 18], або «можливо Польщі надовіла та роль» (Юрій Андрухович) [24, с. 4].

У Києві розвивалося протистояння між президентом В. Ющенко і прем'єром Ю. Тимошенко, що позначилося на політиці з ЄС і НАТО. Ю. Тимошенко, беручи під увагу факт наближення президентських виборів, віддавала собі звіт, що понад 60 % українців не підтримувала проєвропейську політику В. Ющенка, зайняла щодо того питання достатньо обережну позицію, на противагу президенту України, що співпрацював в тому питанні з президентом Л. Качинським... Також під час чергового саміту НАТО (2008) в Бухаресті, коли розглядалося питання прийому України та Грузії до плану дій щодо членства, окрім підтримки цієї ініціативи президентом Джорджем Бушем, президентом Лехом Качинським і польським урядом, те питання не отримало підтримки Німеччини, Франції та Італії. Але завдяки наполяганням президента Л. Качинського саміт прийняв декларацію, де йшлося, що «майбутнє двох держав (України і Грузії) пов'язане з блоком» [26, с. 10]. Україна

залишилася з неясною перспективою щодо членства в НАТО.

Подібна ситуація склалася з українськими намірами, пов'язаними з ЄС. Саміт ЄС у Брюсселі (червень 2008 р.) був підтвердженням скепсису стосовно України, а також різних підходів Франції та Німеччини у питанні розширення ЄС. Окрім того, президент Саркозі впродовж тривалого часу форсував концепцію більшого зацікавлення ЄС Середземноморським регіоном, прикладом чого є виділення 2/3 коштів Європейської політики добросусідства в той регіон, тоді як тільки 1/3 коштів призначено на країни поза східними кордонами ЄС [27, с. 11]. Натомість, політика Німеччини зорієнтована на Росію. Професор Богдан Осадчук написав: «Систематично зменшується німецьке угруповання зорієнтоване на Захід, зростає кількість прихильників – не Східної Європи, а виключно Росії. В той спосіб дійшло до того, що в ЄС існує німецько-російський троянський кінь... А. Меркель і її земляцтво нечувано задирають носа. Але тільки стосовно американців, поляків, українців. Тільки не проти росіян, бо в стосунку до них є незвично улесливі» [27, с. 11]. У тій ситуації, окрім входження України до ВТО (09.02.2008), що сприяло заходам по відкриттю українського ринку для закордонних інвесторів і частіших розмов з ЄС про сферу вільної торгівлі – як підкреслив віце-прем'єр Григорій Немиря, – «Україна хоче переконати лідерів країн ЄС, що без неї неможлива реальна візія сучасної Європи», при тому застеріг, що процес інтеграції України, найперше економічної, по тому політичної може мати характер довготерміновий [22, с. 21].

Окрім цієї достатньо корисної для України ситуації в процесі інтеграції з ЄС і НАТО, польський уряд – як видається – щораз більше відходить від попередньої своєї ролі регіонального лідера в Центральній-Східній Європі в бік спільної східної політики ЄС. Цей пріоритет закордонної політики Польщі проявився виразно в сеймовому *ex-post* міністра Радослава Сікорського в словах: «Польща сильна з Європою, опікун і організатор її східної політики» [4, с. 231]. За тими словами крилася наразі нова програма польської ініціативи Східного партнерства, що офіційно була проголошена прем'єром Туском у червні 2008 року під час засідань Ради Європи, як спільний польсько-шведський проєкт. Очевидно то є програма, що має на меті зміцнення східного виміру попередньої європейської політики сусідства. Східне партнерство було запроваджене після саміту ЄС у Празі (07.05.2009) і охоплює фінансову допомогу, торговельну співпрацю і вирішення візових питань для 6 держав: України, Грузії, Молдови, Вірменії, Азербайджану і Білорусі. На цю мету ЄС виділив 600 млн євро.

Процес зближення України з НАТО безперечно прискорив російсько-грузинський збройний конфлікт у Грузії у серпні 2008 року. Тоді за цілісність Грузії висловився президент Л. Качинський, який разом із президентом В. Ющенко й іншими керівниками держав Східної Європи (Литви, Латвії, Естонії) прибув до Тбілісі, а польський уряд закликав політиків ЄС до спільного засудження Росії. Оскільки після місії президента Саркозі до Москви конфлікт не погас (остаточно Росія *de facto* відділила від Грузії Південну Осетію), то однак за кроками Качинського, який підтвердив тоді свою позицію лідера у гоні керівників держав Східної Європи, стало не актуальним питання вступу України і Грузії до НАТО.

Коли Вашингтон в ході триваючого конфлікту дав зрозуміти, що «не бачить жодних підстав, аби до кінця року Київ і Тбілісі не отримали план дій», зросли зусилля Польщі в напрямі реалізації цієї американської ініціативи. Однак, перед грудневою (2008 р.) зустріччю дипломатичних керівників країн НАТО держсекретар США Кондоліза Райс заявила, що Сполучені Штати не будуть підтримувати надання Україні і Грузії Плану дій, оскільки обидві країни «мають багато зробити, аби виконати умови членства», одночасно зазначаючи, що «в перспективі Київ і Тбілісі займуть своє місце в блоці» [28, с. 10]. Очевидно ті слова були викликані нестабільною політичною ситуацією в Україні (безперестанна боротьба по лінії: президент – прем'єр – парламент і поглиблення

української господарської кризи), а також залишення тих проблем майбутній американській адміністрації, яка в січні 2009 року прийшла до влади.

Бажаючи підсумувати польсько-українські відносини і їх європейський контекст на кінець 2008 року варто навести слова професора Ігоря Шевченка, виголошені в жовтні 2002 року під час конференції «Кордони і прикордонні держави, їх роль у формуванні Європи. Українське майбутнє і перспективи»: «Майбутнє України, в тому її розуміння Заходом, очевидно залежить від трьох чинників. Від урядової номенклатури в нашій державі; від способу, в який Захід (Європа і США) реалізує свої інтереси в Україні; нарешті від способу, в який свої інтереси реалізує Росія. Номенклатура поводиться двозначно. Захід і уявлення його середовища, для якого СРСР то Росія, а Україна була чимось на зразок Техасу, не має визначеної позиції. Ще більше, після 11 вересня 2001 року проявилися нові глобальні об'єднання, в підсумку змінився, не завжди на користь, підхід Заходу до питання підтримки прозахідних устремлінь в Україні. Єдина Росія проводить чітку політику: її метою є поворот до ситуації перед 1991 р. ...Допомога в перебудові правлячих еліт в Україні вимагає не десяти років, може 30 і більше. Теоретично те завдання належить виконати самим українцям, однак закордонні приятелі України повинні допомогти в тій довготривалій праці. Не тільки в інтересах українців, але також своїх інтересах» [29].

* Переклад з польської Є.Г. Сінкевича

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Kuzio T., Wilson A. Ukraine. Perestrojka to Independence. – London, 1994.
2. Uchwała Sejmu RP z 31 VIII 1991 r. w sprawie niepodległej Ukrainy // Monitor Polski. – 1991. – Nr. 29.
3. Kuźniar Dorota. Droga do wolności. Polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej. – Warszawa, 2008.
4. Kapuśniak T. Polityka polski wobec Ukrainy // Polityka wschodnia Polski. Uwarunkowania, koncepcje, realizacja. – Lublin-Warszawa, 2009.
5. Binkowski H. Traktat między Rzeczypospolitą Polską i Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach współpracy w 15 rocznicę jego podpisania // Polska i Ukraina w kształtowaniu bezpieczeństwa europejskiego. – Przemyśl, 2007.
6. Uchwała Sejmu RP z 31 VIII 1991 r. w sprawie niepodległej Ukrainy // Monitor Polski. – 1993. – Nr. 126.
7. Surmacz B. Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie. – Lublin, 2002.
8. Brzeziński Z. Wielka szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej. – Warszawa, 1998.
9. Tymkiw J. Koncepcje polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Ukrainy // Ukraina w stosunkach międzynarodowych / red. M. Pietraś, T. Kapuśniak. – Lublin, 2007.
10. Fedorowicz K. Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989-1999. – Poznań, 2004.
11. Bartkiewicz J. Kierunek wschodni perspektywę podejścia strategicznego // Między polityką a strategią / red. R. Kuźniarek. – Warszawa, 1994.
12. Całka M.J. Polityka wschodnia Polski w 1994 roku // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1995.
13. Surmacz B. Stosunki Ukrainy z Polską // Ukraina w stosunkach międzynarodowych / red. M. Pietraś, T. Kapuśniak. – Lublin, 2007.
14. Draus E. Polska-Ukraina-Europa // Polska i Ukraina w kształtowaniu bezpieczeństwa europejskiego. – Przemyśl, 2007.
15. Pietraś M. Stosunki Ukrainy z Sojuszem Północnoatlantyckim // Ukraina w stosunkach międzynarodowych / red. M. Pietraś, T. Kapuśniak. – Lublin, 2007.
16. Śmiałek W. Polsko-ukraińska współpraca wojskowa (1992-2002) // Polska i Ukraina w kształtowaniu bezpieczeństwa europejskiego. – Przemyśl, 2007.
17. Synowski R. POLUKRBAT (Polsko-ukraiński batalion) // Polska i Ukraina w kształtowaniu bezpieczeństwa europejskiego. – Przemyśl, 2007.
18. Hawajko J. Grupy polityczno-biznesowe jako gracze w polityce ukraińskiej // Polityka zagraniczna Polski. Unia Europejska, Stany Zjednoczone / red. nauk. J. Czaputowicz. – Warszawa, 2008.
19. Chojnowski A., Bruski J. Ukraina. – Warszawa, 2006.
20. Stępień S. Pomarańczowa rewolucja. Kalendarium i dokumenty wyborów prezydenckich na Ukrainie w 2004 roku. – Przemyśl, 2006.
21. Rotfeld A.D. Polska w niepewnym świecie. – Warszawa, 2006.
22. Gazeta Wyborcza. – 2008. – 27.03.
23. Rzeczpospolita. – 2008. – 25.02.

24. Rzeczpospolita. – 2008. – 30.01.
25. Gazeta Wyborcza. – 2008. – 1.04.
26. Rzeczpospolita. – 2008. – 3.04.
27. Rzeczpospolita. – 2008. – 4.03.
28. Dziennik. – 2008. – Nr. 279. 29-30.11.
29. Szewczenko I. Na Wschód od Zachodu // Gazeta Wyborcza. – 2003. – 15-16.01.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Г.В. Боряк**; д.і.н., професор **Ю.В. Котляр**

© Ян Драус, 2010

Стаття надійшла до редакції 29.01.2010